

VAN VERLEDEN NAAR TOEKOMST: DE UNIVERSITAIRE LERARENOPLEIDINGEN

Aandachtspunten voor de opzet van nieuwe opleidingen

INHOUD

- 1 De toekomst van de ulo's 3**
 - 1.1 De lerarenopleiding als start voor de beroepsloopbaan 3
 - 1.2 Aandachtspunten voor verdere ontwikkeling 4

- 2 Inleiding 7**
 - 2.1 Over deze notitie 7
 - 2.2 Accreditatie en inspectieonderzoek 8
 - 2.3 Over de ulo 9

- 3 Bevindingen uit accreditatie en inspectieonderzoek 10**
 - 3.1 De ulo-student 10
 - 3.2 De docenten: lerarenopleiders en begeleiders 10
 - 3.3 Het programma: vakkennis en vakdidactiek 11
 - 3.4 Het programma: kennismaking met het werkveld 13
 - 3.5 Het programma: niveau, onderzoek en eindwerken 14
 - 3.6 Samenvatting van de bevindingen 15

- 4 Nabeschouwing en conclusies 18**
 - 4.1 De positie van de ulo's 18
 - 4.2 Ontwikkelingen sinds het accreditatie- en inspectieonderzoek 19
 - 4.3 Conclusies 21

1 De toekomst van de ulo's

1.1 De lerarenopleiding als start voor de beroepsloopbaan

Het geven van onderwijs is een belangrijke maar ook veelzijdige klus. We verwachten veel van leraren. Graag willen we dat leraren beschikken over een grondige kennis van hun vakgebied én over goede pedagogische en didactische vaardigheden. Daarom verwachten we ook veel van de lerarenopleidingen en is er vanuit de maatschappij en politiek veel belangstelling voor deze opleidingen. De kwaliteit van de universitaire lerarenopleidingen (hierna: de ulo's) is in de afgelopen periode vanuit verschillende hoeken bekeken. De ulo's zijn in 2014 geaccrediteerd, daarnaast heeft de Inspectie van het Onderwijs (hierna: de inspectie) onderzoek gedaan naar de mening van afgestudeerden van ulo's. In deze notitie leggen de NVAO en de inspectie de resultaten naast elkaar en komen we tot gezamenlijke aanbevelingen.

Voor we ingaan op de ontwikkelingen binnen de ulo's willen we deze opleidingen in een breder perspectief plaatsen. Een lerarenopleiding is een belangrijk startpunt, maar na het afstuderen gaat het leren al werkend en lesgevend dóór. Net als elke beginnende beroepsbeoefenaar zijn afgestudeerden van de lerarenopleidingen nog niet 'klaar' en groeien ze verder in hun complexe beroep. Overheid, werkveld en lerarenopleidingen zijn het eens over het belang van een goede ondersteuning van beginnende leraren. Er zijn de afgelopen jaren diverse maatregelen genomen om die voorwaarden voor een goede start van beginnende leraren te scheppen, denk aan begeleidingstrajecten of aan de afspraken in de sectorakkoorden po en vo over de werkbelasting van beginnende leraren. Ook meer ervaren leraren kunnen behoefte hebben aan het verbeteren van onderwijsvaardigheden of het verdiepen van kennis over hun vakgebied. Voor de ontwikkeling en verbetering van het onderwijs is het daarom belangrijk dat docenten binnen hun team kennis en ervaring uit (kunnen) wisselen, nadenken over wat zij willen bereiken met hun onderwijs en nagaan wat daar voor nodig is.

Een van de thema's waarvoor het uitwisselen van kennis en ervaring van belang is, is het inspelen op verschillen tussen leerlingen. De inspectie constateert al een aantal jaren dat dit te weinig gebeurt. Dat geldt vooral voor het voortgezet onderwijs, waar wel extra activiteiten worden georganiseerd voor zwakkere en sterkere leerlingen, maar de afstemming op verschillen binnen de reguliere les nog een struikelblok is¹. De afgestudeerden van lerarenopleidingen voelen zich niet goed genoeg voorbereid op het kunnen differentiëren tussen leerlingen, al zijn pabo-afgestudeerden in dit opzicht (veel) positiever over hun opleiding dan afgestudeerden van lerarenopleidingen voor het voortgezet onderwijs, in het bijzonder dan de ulo's. Differentiatie is belangrijk, niet alleen omdat het de kansen voor leerlingen en betrokkenheid van leerlingen vergroot, maar ook omdat het kunnen omgaan met verschillen aan de basis ligt van 'passend onderwijs'. Ook voor dit onderwerp is een lerarenopleiding een belangrijk startpunt, maar er is ook ná de studie aandacht nodig voor differentiatievaardigheden. De meeste leraren willen hun les graag aanpassen aan individuele verschillen in niveau, achtergrond en interesses tussen leerlingen, maar veel leraren – ook meer ervaren leraren – vinden het nog lastig dit in de praktijk vorm te geven. Vormen van samenwerkend leren binnen de school, zoals coaching en het uitwisselen van kennis en ervaring, kunnen helpen deze vaardigheden uit te bouwen.

¹ *De Staat van het Onderwijs. Onderwijsverslag 2014/2015*. Inspectie van het Onderwijs, 2015.

Er is binnen scholen en lerarenopleidingen veel in beweging, dat is goed nieuws. De inspectie ziet echter ook nog grote verschillen tussen scholen, bijvoorbeeld in hun ondersteuning van (beginnende) leraren. In de praktijk van alledag hangen de mogelijkheden en steun om door te groeien voor een (beginnende) leraar nog vaak af van toevallige omstandigheden. De uitdaging voor de toekomst is om te komen tot een landelijk gedragen visie op doorgaande professionalisering voor leraren en een voorstel voor systematische aanpak daarvan.

1.2 Aandachtspunten voor verdere ontwikkeling

Het leraar worden moet starten met een stevige lerarenopleiding, die de basis geeft voor uitoefening van het lerarenberoep. De universiteiten hebben in de afgelopen jaren beleid in gang gezet om die basis verder te verbeteren – bijvoorbeeld door te investeren in de samenwerking met scholen - en aantrekkelijker te maken voor een brede doelgroep door de invoering van verschillende opleidingsroutes. Recente ontwikkelingen zijn de uitbreiding van de tweejarige Educatieve Masters en het voornemen een postgraduate traject te ontwerpen. In deze notitie sluiten we aan bij wat de universiteiten in gang hebben gezet. We beschouwen de resultaten van de accreditatie en het inspectieonderzoek als ondersteunend hiervoor, en beogen met deze tekst bij te dragen aan de bewegingen die al zijn ingezet. Daarbij willen we vier onderwerpen noemen die de komende jaren de aandacht vragen bij de verdere vormgeving van de ulo's:

1. Het (blijven) bieden van maatwerk.
2. Het verschil tussen stagescholen en opleidingsscholen.
3. Versterking van de vakdidactiek.
4. De initiële opleiding als basis voor doorgaande professionalisering.

Maatwerk bieden

De groep studenten die belangstelling heeft voor een baan als leraar, is gemêleerd wat betreft (vak-)achtergrond, (onderwijs-)ervaring en leeftijd. Daar komt bij dat scholen er belang bij hebben om verschillende specialismen in huis te hebben. Het is belangrijk om daar rekening mee te houden, zowel op systeemniveau – door het bieden van verschillende opleidingsmogelijkheden – als op programmaniveau – door het onderwijs aan te passen aan verschillen tussen studenten. De ulo's hebben de afgelopen jaren verschillende opleidingsvarianten en –routes ontwikkeld, en hebben plannen voor een nieuw te ontwerpen postgraduate traject. Deze variatie aan opleidingen en flexibele routes voor aankomende leraren is een goede zaak, maar het is een aandachtspunt om zicht te houden op de opleidingsmogelijkheden en de kwaliteit daarvan. Het is daarom belangrijk dat instellingen en overheid goed en helder communiceren over de opleidingsmogelijkheden. Om inzicht te bieden in de mogelijkheden werkt de VSNU aan een 'routekaart'. Daarnaast wordt het grote aantal (formele) opleidingen teruggebracht om de administratieve last te beperken. De lerarenopleidingen worden geclusterd in drie nieuwe opleidingen: talen, zaakvakken en exact.

Ook binnen de opleiding zelf is het belangrijk om in te spelen op verschillen tussen studenten. Differentiëren tussen studenten zou vanzelfsprekend moeten zijn binnen de lerarenopleidingen, ook al omdat lerarenopleiders daarmee een goed voorbeeld kunnen geven voor de onderwijspraktijk. Bij sommige opleidingen gebeurt dat al heel goed, maar we horen soms ook kritiek hierop van afgestudeerden.

Het verschil tussen stagescholen en opleidingsscholen

Er is een verschil in de borging van de kwaliteit van het werkplekleren tussen scholen behorend bij een opleidingsschool en overige stagescholen, zo blijkt uit de

accreditatie van zowel de ulo's als de tweedegraads lerarenopleidingen. In opleidingsscholen zijn structurele afspraken gemaakt tussen de scholen en instelling(en) die leiden tot een adequate begeleiding van studenten. Op de kwaliteit van de begeleiding van overige stagescholen bestaat veel minder zicht. De begeleiding en beoordeling van het werkplekleren op niet-opleidingsscholen vraagt daarom expliciete aandacht vanuit de opleiding.

Verschillen in kwaliteit van begeleiding en beoordeling zijn onwenselijk. Het is van belang om na te gaan hoe deze verschillen kunnen worden geminimaliseerd en hoe borgingsmechanismen die bij opleidingsscholen worden gehanteerd, een plek kunnen krijgen in de samenwerking met overige scholen. Verdere verhoging van de kwaliteit van het werkplekleren is niet alleen een verantwoordelijkheid van de ulo's, maar een gedeelde opgave voor opleidingen, scholen en overheid.

Versterking van de vakdidactiek

De rol van de vakdidacticus is belangrijk, de vakdidacticus legt de verbinding tussen vak en onderwijspraktijk. De visitatiepanels pleiten voor een versterking van de vakdidactiek. Ook in de nieuwe tweejarige opleiding zou de vakdidactische component een stevige plek moeten krijgen; in het afstudeeronderzoek dient een combinatie van vakmanschap en leraarschap tot uiting te komen. Niet alleen binnen de opleiding zelf, ook aan de onderzoekskant is een prominente plek voor vakdidactiek gewenst. Door meer wetenschappelijk vakdidactisch onderzoek te bieden met promotiemogelijkheden voor vakdidactici, wordt de positie van vakdidactici versterkt en de kwaliteit van de vakdidactiek verhoogd.²

De initiële opleiding als basis voor doorgaande professionalisering

Het beroep van leraar is veelzijdig en vraagt meer voorbereiding dan een éénjarige ulo kan bieden. De ulo's willen daarom het accent leggen op een tweejarige master en daarnaast een postgraduate traject ontwikkelen. Dit zijn goede stappen, die aansluiten bij de gedachte dat een goede lerarenopleiding een eerste etappe is in een doorgaand leertraject. In de afgelopen jaren waren de ulo's betrokken bij de organisatie van nascholings- en begeleidingstrajecten voor beginnende leraren en zijn instrumenten ontwikkeld voor het geven van feedback aan leraren. Ook dit zijn belangrijke ontwikkelingen, niet alleen voor beginnende leraren, maar ook voor ervaren leraren.

We bevelen de ulo's aan om bij de uitwerking van hun plannen voor nieuwe opleidingen of opleidingsvarianten na te gaan hoe deze passen binnen een doorlopend leertraject voor docenten. Wat moet binnen de opleiding geleerd worden, wat kan/moet daarna aan bod komen? Hoe kan dat worden vormgegeven? Voor het postgraduate traject geldt dat bijvoorbeeld moet worden nagedacht over de vraag waar vakdidactisch onderzoek een plek krijgt, of waar meer complexe vaardigheden aan bod komen, zoals het leren maken van een goede toets of het leren omgaan met verschillen tussen leerlingen. Ook de voorbereiding op andere onderwijsvormen dan bovenbouw havo/vwo – met name het vmbo en het mbo - is een aandachtspunt. In deze schooltypen komen eveneens recent afgestudeerden terecht en kunnen hoogopgeleide leraren een belangrijke bijdrage leveren aan verbetering en vernieuwing van het onderwijs. Voor de tweejarige opleidingen is het van belang dat de vakmaster en het beroepsdeel op elkaar worden afgestemd, zodat sprake is van een werkelijk geïntegreerd onderwijsprogramma en een goede basis wordt gelegd voor het lerarenberoep. Scholen zijn in hun rol van opleidingspartner én werkgever van (beginnende) leraren een belangrijke partner in dit proces.

² Momenteel loopt het DUDOC programma. Binnen DUDOC-Bèta I zijn tussen 2007 en 2014 19 docenten gepromoveerd. DUDOC-Bèta II is dit jaar van start gegaan met 16 promovendi-docenten. Binnen DUDOC-Alfa zijn 13 promovendi bezig met hun promotie.

Daarnaast is het van belang dat de lerarenopleidingen een stevige en duidelijke positie binnen de instellingen krijgen, waardoor de kwaliteit van de aansturing van de lerarenopleidingen helder en geborgd is.

2 Inleiding

2.1 Over deze notitie

De kwaliteit van de ulo's is in de afgelopen periode vanuit verschillende hoeken bekeken. In 2014 en 2015 is de kwaliteit van de universitaire lerarenopleidingen beoordeeld door de visitatiepanels. Daarnaast heeft de inspectie onderzoek gedaan naar de mening van afgestudeerden van ulo's. Het doel van deze notitie is om resultaten van accreditatie en inspectieonderzoek naast elkaar te leggen en te komen tot gezamenlijke aanbevelingen. We hopen dat onze input bruikbaar zal zijn bij de verdere vormgeving van de ulo's en de plannen voor nieuwe opleidingstrajecten.

Verskillende manieren van kijken

De resultaten van het inspectieonderzoek onder afgestudeerden en van de accreditatiepanels vullen elkaar aan. De manier van kijken, de focus, verschilt. In de accreditatie is de *opleiding* zelf het uitgangspunt: de kwaliteit van de opleiding wordt op allerlei facetten beoordeeld. Bij de beoordeling van de (beoogde) eindresultaten is aandacht voor de bekwaamheidseisen, maar ook nadrukkelijk voor het niveau dat van een universitaire masteropleiding verwacht mag worden. Daarnaast is er veel aandacht voor het onderwijsproces. Het onderzoek van de inspectie gaat in de eerste plaats uit van de eisen die het *beroep* stelt aan recent afgestudeerden³. De inspectie heeft aan de afgestudeerden gevraagd hoe zij de voorbereiding door de opleiding op dat beroep percipiëren, in het bijzonder ten aanzien van het niveau van vakkennis en de voorbereiding op de praktijk (pedagogisch-didactische vaardigheden).

Ook de onderzoeksmethode verschilt. In de accreditatie geven *visitationpanels* – bestaande uit deskundigen – een oordeel over de opleiding aan de hand van een vast accreditatiekader. Het inspectieonderzoek beschrijft de perceptie van *afgestudeerden* op de voorbereiding op het beroep door de opleiding. In beide gevallen vormen de bekwaamheidseisen een belangrijk ijkpunt. Deze eisen zijn leidend voor de inrichting van de opleiding en daarmee zoals gezegd een belangrijk aandachtspunt voor de visitatiepanels. De bekwaamheidseisen lagen eveneens aan de basis van het onderzoek van de inspectie. Verschillen in waardering tussen afgestudeerden en panels zijn ons inziens deels te verklaren door het gegeven dat de bekwaamheidseisen geen (formeel vastgestelde) beheersingsniveaus kennen en de verwachtingen van afgestudeerden en panels op dit punt verschillen.

Tot slot willen we benadrukken dat er (grote) verschillen kunnen zijn tussen universiteiten en opleidingen onderling. In deze notitie geven we een landelijk beeld. De inspectie doet dat ook in haar rapporten. De NVAO heeft hoofdlijnen gehaald uit accreditatierapporten over individuele opleidingen.

Leeswijzer

Na het inleidende hoofdstuk 1 presenteren we in hoofdstuk 2 de voornaamste conclusies uit de accreditaties en het inspectieonderzoek. We gaan achtereenvolgens in op de zaken die samen de (kwaliteit van de) opleiding bepalen: de studenten zelf, de lerarenopleiders, en het studieprogramma. Bij dat laatste onderscheiden we: vakkennis/vakdidactiek, kennismaking met het werkveld en 'niveau, onderzoek en eindwerken'. In hoofdstuk 3 koppelen we onze bevindingen aan nieuwe

³ Ter aanvulling zijn enkele vragen gesteld over de organisatie van de opleiding.

ontwikkelingen, in de eerste plaats aan de voornemens om de opleidingen te herstructureren. Vervolgens geven we aandachtspunten mee voor de toekomst van de ulo's.

Deze notitie bevat geen nieuwe informatie in vergelijking met de eerder verschenen onderzoeksrapporten. Het doel is om de relevante informatie waarover de inspectie en de NVAO beschikken naast elkaar te zetten en van context te voorzien. Voor hoofdstuk 2 maken we gebruik van de eerder verschenen 'Systeembrede analyse' (NVAO), het rapport van QANU en het inspectieonderzoek onder afgestudeerden. Lezers van deze rapporten zullen wellicht diverse passages herkennen. Voor meer informatie verwijzen we naar:

- *Beginnende leraren kijken terug. Deel 3: de universitaire lerarenopleiding.* Inspectie van het Onderwijs, 2016
- *De eerstegraads lerarenopleidingen: samenvatting en beschouwing.* Inspectie van het Onderwijs, 2016
- *Universitaire lerarenopleidingen. Systeembrede analyse.* Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie, 2016.
- *Universitaire lerarenopleidingen in Nederland. Op het snijvlak van academie en professie. State of the art-rapport.* Quality Assurance Netherlands Universities (QANU), 2015.

2.2 **Accreditatie en inspectieonderzoek**

Accreditatie

De universitaire lerarenopleidingen dienden in 2015 een aanvraag voor heraccreditatie in bij de NVAO. De aanvragen voor accreditatie gaan vergezeld van een visitatierapport opgesteld door een panel. Een evaluatiebureau ondersteunt een panel bij het schrijven van het rapport. Op verzoek van de NVAO hebben de panels in de visitatierapporten expliciet aandacht besteed aan specifieke aspecten: de zogenaamde focuspunten. Het doel van de focuspunten (de kwaliteit van de instromende student, het aandeel wetenschappelijk onderzoek in het programma en de eindwerken, de kwaliteit van de docenten/werkplekbegeleiders en van de vakdidacticus in het bijzonder) was om een inhoudsvolle systeembrede analyse op te kunnen stellen op basis van goed onderbouwde argumentatie van de panels in de visitatierapporten.

De NVAO heeft op 31 juli 2015 haar accreditatiebesluiten voor de universitaire lerarenopleidingen vastgesteld. Naast deze accreditatie heeft ook de beoordeling van de educatieve minoren plaatsgevonden. In totaal hebben 10 instellingen accreditatie aangevraagd voor de universitaire lerarenopleidingen en beoordeling van de educatieve minor. Alle instellingen, op één na, zijn positief beoordeeld door de visitatiepanels en hebben heraccreditatie van de NVAO gekregen.

Inspectieonderzoek

De inspectie heeft onderzocht of leraren die recent zijn afgestudeerd aan een ulo, zich door hun opleiding voldoende voorbereid voelen op het leraarschap in (de bovenbouw van) het voortgezet onderwijs. De onderzoeksvraag was: *Hoe beoordelen afgestudeerden van eerstegraads lerarenopleidingen in hbo en wo hun opleiding, in het bijzonder ten aanzien van het niveau van vakkennis en de voorbereiding op de praktijk (pedagogisch-didactische vaardigheden)?* In de zomer van 2015 is een vragenlijst uitgezet voor afgestudeerden van ulo's. De vragenlijst werd door 337 ulo-afgestudeerden ingevuld. Daarmee heeft in totaal 14 procent van alle ulo-afgestudeerden die in de periode 2011/2012 tot en met 2013/2014 zijn afgestudeerd, gerespondeerd. De afgestudeerden zijn afkomstig van tien

universiteiten. De responsgroep is representatief naar leeftijd, vooropleiding, cluster van vakken, type opleiding, instelling en geslacht. De inspectie acht de groep groot en gevarieerd genoeg om betrouwbare uitspraken te kunnen doen.

Daarnaast zijn op verzoek van de inspectie enkele vragen voor leidinggevendenden toegevoegd aan de vragenlijst 'Onderwijs werkt!'. Er namen 186 leidinggevendenden deel van scholen waar beginnende leraren werkzaam waren, waarvan 60 leidinggevendenden in het voortgezet onderwijs met recent afgestudeerde leraren afkomstig van een ulo. De resultaten van de dit 'leidinggevendenden-gedeelte' zijn beschreven in het onderzoeksrapport 'Onderwijs werkt!' van Regioplan⁴.

De uitkomsten van het ulo-onderzoek zijn besproken met betrokkenen, onder meer met recent afgestudeerden en vertegenwoordigers van de ulo's. In april 2016 is naar aanleiding van de onderzoeksresultaten een bijeenkomst belegd met deskundigen en vertegenwoordigers van eerstegraads lerarenopleidingen in hbo en wo en het scholenveld. De resultaten daarvan zijn verwerkt in de eerder genoemde inspectierapporten en komen terug in deze notitie.

2.3 Over de ulo

Jaarlijks studeren ca 950 studenten af aan een ulo en halen daarmee hun eerstegraads bevoegdheid. De verdeling over vakdisciplines is globaal 35% voor talen, 40% voor zaakvakken en 25% voor exacte vakken. De opleiding wordt zowel in voltijd als in deeltijd aangeboden.

Sinds de invoering van de bachelor-masterstructuur in het hoger onderwijs hebben de meeste ulo's de vorm van een tweede master van 60 EC, een master ná de vakmaster. Een tweede route is de tweejarige educatieve master (120 EC) na een vakbachelor. In deze notitie gebruiken we de term 'ulo' voor beide hoofdroutes. Van elke vijf ulo-afgestudeerden zijn er vier afkomstig van een eenjarige ulo en één van een tweejarige opleiding.

De ulo's zijn sterk in beweging: we gaan hier nader op in in hoofdstuk 3.

⁴ *Onderwijs werkt! Rapportage van een enquête onder docenten en management uit het po, vo, mbo en hbo. Meting 2015.* Regioplan, 2015.

3 Bevindingen uit accreditatie en inspectieonderzoek

In dit hoofdstuk gaan we achtereenvolgens in op de zaken die samen de (kwaliteit van de) universitaire lerarenopleidingen bepalen: (het instapniveau van) de studenten zelf, de lerarenopleiders en begeleiders vanuit de scholen, en het studieprogramma. Bij dat laatste onderscheiden we vakkennis/vakdidactiek, het werkplekleren als kennismaking met het werkveld en het algemene niveau van de opleiding, inclusief het onderzoek en de eindwerken.

3.1 De ulo-student

Informatie uit de visitatierapporten

De panels stellen vast dat het vakinhoudelijke masterniveau van de in de eenjarige ulo instromende studenten voldoende is. Bij slechts een zeer beperkt aantal opleidingen geven de panels aan dat de vakinhoudelijke kennis niet in voldoende mate op niveau is. Voor deze opleidingen geldt dat de opleiding weliswaar voldoet aan de landelijke richtlijn vakinhoudelijke eisen, opgesteld door de Interuniversitaire commissie lerarenopleidingen (ICL)⁵, maar dat de vakinhoudelijke vooropleiding naar het oordeel van het panel smal is. De betreffende opleidingen nemen hiervoor maatregelen zoals bijvoorbeeld het aanbieden van vakinhoudelijke efficiëntieprogramma's. Voor een aantal vakken is een beperkt aantal opleidingsplaatsen beschikbaar en vindt er een selectieprocedure plaats. Voor zover bekend worden aankomende ulo-studenten niet geselecteerd op geschiktheid voor het beroep van leraar. Studenten die instromen vanuit een specifiek programma zoals Eerst de Klas doorlopen wel speciale toelatingstrajecten.

Informatie uit onderzoek onder afgestudeerden

Uit het onderzoek van de inspectie blijkt dat de onderwijservaring van studenten uiteen loopt. Ruim een derde deel (37%) heeft naar eigen zeggen in de drie jaar voorafgaand aan de opleiding zelfstandig voor de klas gestaan; ruim een tiende deel van de respondenten heeft voorafgaand aan de ulo een educatieve minor gevolgd als deel van de vakbachelor. Ook de leeftijd van studenten verschilt sterk. Van de afgestudeerden is circa twee derde deel tussen de 20 en 30 jaar oud, een derde deel van de studenten is ouder dan 30 jaar⁶. De verschillen in achtergrond leiden tot verschillen in leervragen, zo blijkt uit de gesprekken met ulo-afgestudeerden. Studenten die al elders onderwijservaring hebben opgedaan hebben andere behoeften dan studenten die in de ulo hun eerste les geven.

3.2 De docenten: lerarenopleiders en begeleiders

Informatie uit de visitatierapporten

Het onderwijs wordt verzorgd door gekwalificeerde docenten maar de positie van vakdidactici binnen de lerarenopleidingen is bij een groot aantal lerarenopleidingen relatief zwak. De vakdidactici hebben vaak slechts een beperkte aanstelling waardoor ze minder betrokken kunnen zijn bij de opleidingen. Mede daardoor heeft

⁵ Om te kunnen bepalen of studenten voldoende vakinhoudelijk zijn opgeleid is door de universiteiten (ICL) een brochure opgesteld: "Vakinhoudelijk masterniveau". Daarin wordt voor elk schoolvak een overzicht gegeven van de omvang en de inhoud van de vakopleiding. De brochure beschrijft de kerndomeinen van de discipline en per kerndomein een aantal belangrijke subdomeinen voor een eerstegraads leraar in het vak. Deze brochure is voor de opleidingen richtinggevend voor het toelatingsbeleid tot de universitaire lerarenopleidingen en voor het bepalen van aanvullende applicatieprogramma's voor studenten die een niet direct verwante master als vooropleiding hebben. (QANU 2015)

⁶ 1cijferHO bewerkt door Inspectie van het Onderwijs, over de periode 2011/2012 tot en met 2014/2015.

een vakdidacticus slechts beperkte mogelijkheden voor vakdidactisch onderzoek binnen de lerarenopleidingen. De panels pleiten voor meer gepromoveerde vakdidactici en versterking van de mogelijkheden voor vakdidactisch onderzoek.

Het opdoen van praktijkervaring tijdens de stage is een belangrijk onderdeel van de studie. De algemeen begeleiders van de scholen verzorgen een deel van het onderwijs en de vakspecifieke begeleiders van de scholen zijn verantwoordelijk voor de directe begeleiding van de studenten op de scholen. Vanuit de opleiding bezoeken lerarenopleiders - vaak vakdidactici - de studenten op de stagescholen en wordt het contact met de begeleidingsdocenten van de scholen onderhouden. De kwaliteit van de schoolbegeleiders binnen de opleidingsscholen⁷ is voldoende. Het beeld van de kwaliteit van de vakspecifieke begeleiders op 'niet-opleidingsscholen' is diffuser: het gaat dan om scholen die niet participeren in een opleidingsschool of om andere scholen waarmee de ulo geen vaste relatie onderhoudt. In de contacten tussen de opleidingen en deze 'niet-opleidingsscholen' zijn er minder waarborgen voor kwaliteit dan binnen de opleidingsscholen, waar de kwaliteit en de kwaliteitsprocessen zijn vastgesteld door de visitatiepanels. De kwaliteit van de begeleiding van de studenten hangt op niet-opleidingsscholen vaak af van persoonlijke contacten en bezoeken van de vakdidacticus van de opleiding.

Informatie uit onderzoek onder afgestudeerden

Afgestudeerden vinden het belangrijk dat lerarenopleiders zelf ervaring hebben opgedaan in het voortgezet onderwijs: dat is essentieel voor goede colleges en begeleiding. Ruim een kwart vindt dat de praktische kennis van docenten over de bovenbouw van het voortgezet onderwijs tekortschiet. Over de theoretische kennis van lerarenopleiders is driekwart van de afgestudeerden wel tevreden. De afgestudeerden zien daarbij overigens grote verschillen tussen individuele docenten. De lerarenopleiders zijn bepalend voor de tevredenheid over de opleiding, zij maken het verschil, zo blijkt onder meer uit de gesprekken die de inspectie heeft gevoerd⁸.

De meeste afgestudeerden zijn behoorlijk tevreden over de stagebegeleiding door de stage- of opleidingsschool. De begeleiding van stage of werkplekleren vanuit de lerarenopleiding scoort minder: een kwart van de afgestudeerden is hier ontevreden over. Uit gesprekken met lerarenopleidingen en afgestudeerden blijkt dat dit verschil in oordeel wellicht samenhangt met de intensiteit van de begeleiding vanuit de school. Vooral binnen de opleidingsscholen wordt de begeleiding van stage of werkplekleren vrijwel volledig door begeleiders vanuit de school verzorgd en zien docenten van de universiteit de student minder vaak. Tijdens de gesprekken benadrukten de afgestudeerden dat de begeleiding vanuit ulo en school elkaar moet aanvullen. De begeleider op de school moet goede feedback geven en maatwerk leveren door voort te bouwen op wat een student al kan. Een belangrijke rol van de opleidingsbegeleider is die van goede procesbegeleider: hij moet snel ingrijpen als het niet lekker loopt tussen student en school, maar er ook voor zorgen dat goede studenten kunnen doorgroeien.

3.3 Het programma: vakkennis en vakdidactiek

Informatie uit de visitatierapporten

De kwaliteit van de vakdidactiek is naar het oordeel van de panels bij alle opleidingen voldoende, maar kan volgens de panels bij relatief veel

⁷ Een 'opleidingsschool' is een partnerschap van lerarenopleidingen en scholen, maar de term wordt in de praktijk ook vaak gebruikt voor een enkele school die onderdeel is van zo'n partnerschap.

⁸ De kwaliteit van docenten in het hoger onderwijs is in zijn algemeenheid een belangrijk aandachtspunt: docenten zijn cruciaal voor goed onderwijs. De inspectie volgt daarom met aandacht de ontwikkelingen die binnen de instellingen plaatsvinden om de kwaliteit van docenten in het hoger onderwijs te versterken.

lerarenopleidingen nog worden verhoogd. De panels adviseren onder meer om het aantal gepromoveerde vakdidactici te verhogen waardoor de positie van de vakdidacticus binnen de lerarenopleidingen versterkt wordt en het aantal mogelijkheden voor vakdidactisch onderzoek door de vakdidactici binnen de lerarenopleidingen verruimd wordt. Verder vragen de panels aandacht voor meer diepgang en theoretische onderbouwing binnen het praktijkgericht onderzoek door studenten. Het gaat er om dat de afstudeeropdracht binnen de universitaire lerarenopleidingen gekoppeld dient te worden aan de kerncompetenties van de leraar op masterniveau.

De panels stellen vast dat er verschillen zijn in kwaliteit tussen instellingen, maar ook tussen de opleidingen van instellingen. De panels zijn over het algemeen meer tevreden over de kwaliteit van de vakdidactiek van opleidingen in het bètacluster in vergelijking met de andere clusters. Bij lerarenopleidingen waar de panels minder tevreden zijn stellen zij vast dat de vakdidactiek vooral een toepassing is van algemeen didactische modellen op de vakinhoud. Bij een aantal opleidingen moet het onderwijs in vakdidactiek tot een nadrukkelijker afzonderlijk product leiden waarin studenten reflecteren op de wijze waarop zij vakdidactische theorieën gebruiken in de onderwijspraktijk.

Informatie uit onderzoek onder afgestudeerden

Het merendeel van de afgestudeerden vindt dat zij al in de opleiding voorafgaand aan de lerarenopleiding voldoende vakkennis hebben opgedaan. Tijdens de lerarenopleiding zijn zij ook voldoende toegerust met de leerstof waarin zij les moeten geven, zegt bijna driekwart.

Twee derde vindt dat ze voldoende hebben geleerd de leerstof uit te leggen. Over de voorbereiding op het bijdragen aan de vernieuwing van het schoolvak, curriculumontwikkeling en schoolverbetering is de tevredenheid lager: een ruime helft van de afgestudeerden is positief hierover. Ook vindt een ruime helft dat ze voldoende hebben geleerd om verbanden te leggen met de wereld om ons heen. De afgestudeerden vinden over het geheel genomen dat de opbouw van het vak tijdens de lerarenopleiding meer aandacht behoeft: het gaat daarbij om kennis van leerlijnen en einddoelen.

Vertegenwoordigers van opleidingen en werkveld zeggen dat de kracht van ulo-afgestudeerden ligt in hun stevige vakkennis. Daarnaast hebben zij in hun vakbachelor- of master geleerd om conceptueel te denken en een onderzoekende houding aan te nemen; ook dat wordt als groot pluspunt gewaardeerd. Afgestudeerden van de ulo's worden gewaardeerd als sparring partners in de teams en als ontwikkelaars van onderwijs.

3.4 Het programma: kennismaking met het werkveld

Informatie uit de visitatierapporten

Een sterk punt, naar het oordeel van de panels, is de organisatie van het praktijkonderdeel in samenwerking met de scholen. De panels zijn te spreken over de manier waarop de instellingen samen met de scholen het praktijkdeel vormgeven, al dan niet in de vorm van een opleidingsschool. De integratie van theorie en praktijk vindt zowel op de stage- of werkplek als op het instituut plaats. De panels zijn tevreden over de integratie van de theorie op de werkplek. Ook de integratie van theorie en praktijk in het cursorisch deel van de opleidingen is door de intensieve contacten met de scholen geborgd.

Bij een beperkt aantal instellingen constateren de panels dat er verschillen kunnen ontstaan in de borging van de kwaliteit van het leren op de werkplek tussen (academische) opleidingsscholen en niet-opleidingsscholen (stagescholen). Bij de academische opleidingsschool zijn vaak structurele afspraken gemaakt tussen de school en de instelling op het vlak van begeleiding, inhoudelijke en organisatorische eisen en beoordelingsprocedures. Deze vaste structuren leiden tot een adequate begeleiding van studenten⁹. Op de kwaliteit van de begeleiding van overige stagescholen bestaat veel minder zicht, onder meer omdat bij niet-opleidingsscholen geen externe toets plaatsvindt in de vorm van een visitatie¹⁰. De begeleiding en beoordeling van het werkplekleren op niet-opleidingsscholen vraagt daarom expliciete aandacht vanuit de opleiding.

Informatie uit onderzoek onder afgestudeerden

Alles overziende vinden de meeste afgestudeerden (twee derde) dat zij voldoende zijn voorbereid op een baan in de bovenbouw van het havo/vwo; bijna een vijfde deel voelt zich echter niet voldoende voorbereid. Bijna de helft van de afgestudeerden voelt zich bovendien niet voorbereid op het lesgeven in andere onderwijstypen dan de bovenbouw van havo/vwo, onderwijstypen waarvoor zij wel bevoegd zijn en waar zij in de praktijk ook regelmatig terechtkomen.

Afgestudeerden vinden over het algemeen dat zij voldoende geleerd hebben om goede lessen te ontwerpen. Er is binnen de opleiding voldoende aandacht voor zaken als: het formuleren van duidelijke lesdoelen, ontwikkelen van lesmaterialen, verschillende werkvormen en afsluiting van de les. De uitvoering scoort minder goed. Een vijfde tot een derde van de afgestudeerden is van mening dat zij niet voldoende hebben geleerd om leerlingen te stimuleren tot denk- en leerstrategieën, voor een rustig en ordelijk verloop van de les te zorgen, toetsen te ontwikkelen en digitale leermaterialen en leermiddelen te gebruiken.

In nog sterkere mate vinden afgestudeerden dat zij niet genoeg hebben geleerd om met leerlingen met verschillende sociaal-culturele achtergronden om te gaan en met ouders te overleggen. Ook vindt ruim de helft dat zij onvoldoende hebben geleerd om het onderwijs aan te passen voor leerlingen met een achterstand of een voorsprong. Ruim een derde deel geeft aan onvoldoende te hebben geleerd om de voortgang van leerlingen systematisch te analyseren. Een nog groter deel, circa 60 procent, voelt zich onvoldoende voorbereid om met leerlingen met leer- of gedragsproblemen om te gaan.

⁹ Ook opleidingsscholen onderling kunnen overigens verschillen: zie de besluiten via www.nvao.net/actueel/publicaties/adviezen-nvao-opleidingsscholen

¹⁰ Dit verschil is ook gesignaleerd door de panels bij de accreditatie van de tweedegraadsopleidingen.

3.5 Het programma: niveau, onderzoek en eindwerken

Informatie uit de visitatierapporten

Het academisch karakter van de lerarenopleidingen is in voldoende mate verankerd in het praktijkgericht onderzoek en in de onderzoeken waarmee de studenten in aanraking komen in het cursorisch onderwijs. Het praktijkgericht onderzoek is echter bescheiden van omvang (meestal tussen de 6 en 10 ECTS) in vergelijking met andere universitaire masteropleidingen. Dit verschil wordt veroorzaakt doordat de meeste studenten een eenjarige (master-na-master) opleiding volgen en dus bij hun eerste master reeds een onderzoek op het niveau van master hebben afgerond. Bij veel lerarenopleidingen is het onderdeel praktijkgericht onderzoek opgeknipt in bijvoorbeeld een leeronderzoek of lesontwerponderzoek en een praktijkonderzoek. De panels constateren dat het opknippen van het onderdeel praktijkgericht onderzoek leidt tot veel werkdruk bij de studenten. Studenten geven tijdens een stakeholderoverleg met de NVAO aan dat de werkdruk rondom het afstuderen met name wordt veroorzaakt door het feit dat de opleidingen te weinig maatwerk bieden in de opdrachten behorende bij de afstudeerfase. Als voorbeeld noemen de studenten de verplichte keuze voor een vakdidactisch- dan wel onderwijskundig onderzoek.

Vanuit hun wetenschappelijke analytische basis worden de afgestudeerde eerstegraaders geacht bij te dragen aan innovatie en ontwikkeling in het onderwijs. Eerstegraadsdocenten moeten een onderzoek kunnen opzetten en uitvoeren binnen de eigen school. Het onderzoeksonderwerp van het praktijkonderzoek wordt voor de studenten die hun stage lopen op een (academische) opleidingsschool bepaald door het onderzoeksprogramma van de school waar de student stage loopt. De panels zijn tevreden over het feit dat de studenten onderzoek uitvoeren naar praktijkvragen die afkomstig zijn van de scholen. Minder tevreden zijn de panels over het gegeven dat het onderzoek van de student zich met name richt op onderwijskundige aspecten en in veel mindere mate op vakdidactische aspecten. Vanuit de ulo's wordt hierbij aangetekend dat onderzoeksagenda's van scholen relatief weinig aandacht hebben voor vakdidactische aspecten. De ontwikkeling van de student en de voorbereiding op het beroeps moeten leidend zijn voor de onderwerpkeuze en vormgeving van het afstudeeronderzoek.

Over het algemeen genomen komen de panels tot het oordeel voldoende over de kwaliteit van het deel praktijkgericht onderzoek. Er zijn wel verschillen tussen universiteiten of opleidingen: bij een beperkt aantal instellingen constateren de panels dat de kwaliteit van de eindwerken verbeterd kan worden. Het betreft dan met name lerarenopleidingen waar studenten op basis van hun vooropleiding weinig of geen ervaring hebben met sociaalwetenschappelijk onderzoek en studenten tijdens hun opleiding hierop ook te weinig worden begeleid.

De visitatiepanels zien verschillen tussen ulo's wat betreft toetsing en beoordeling. Zo zijn er grote verschillen in de kwaliteit van rubrics^{1 1} – die bijvoorbeeld gebruikt worden voor de beoordeling van het schoolpracticum – en de wijze waarop begeleiders en beoordelaars ermee omgaan. Het ontbreekt soms aan de gepersonaliseerde feedback die studenten nodig hebben om inzicht in hun specifieke ontwikkeling en vorderingen te krijgen. Ook de rol van de examencommissie – verantwoordelijk voor de borging van de kwaliteit van de toetsing – moet worden versterkt.

^{1 1} Rubrics zijn instrumenten waarmee (deel)vaardigheden kunnen worden beoordeeld, gebruik makend van een analytische beoordelingsschaal.

De panels adviseren daarnaast om universitaire lerarenopleidingen een duidelijker positie in de instellingen te geven waardoor de kwaliteit van de aansturing van de lerarenopleidingen helder en geborgd is.

Informatie uit onderzoek onder afgestudeerden

Minder dan de helft van de afgestudeerden is tevreden over het niveau van de opleiding, ruim een derde vindt dit onvoldoende. Eveneens een derde deel is het niet eens met de stelling 'De tentamens en opdrachten waren van hoog niveau'. Slechts 40 procent is het hier wel mee eens. In gesprekken met beginnende leraren uitten de gespreksdeelnemers veel kritiek op de manier waarop zij getoetst werden. Die kritiek spitst zich toe op de beoordeling: er zouden hogere eisen gesteld moeten worden. Sommige gesprekspartners voelden zich niet serieus genomen door de opleiding. Er is vooral kritiek op het portfolio: "Veel werk, maar te weinig niveau."

Ongeveer twee derde van de afgestudeerden vindt dat ze voldoende hebben geleerd om praktijkonderzoek te doen ten behoeve van onderwijsverbetering of schoolontwikkeling. Afgestudeerden van de tweejarige opleidingen zijn positiever over de rol van praktijkonderzoek tijdens hun opleiding dan afgestudeerden van de eenjarige opleidingen. Dat is wel enigszins te verwachten, gezien de beperkte duur van de eenjarige opleidingen. Er is wel kritiek op het niveau van de afstudeeropdracht: een derde deel van de afgestudeerden vindt dat de eisen die daaraan worden gesteld niet het niveau weerspiegelen dat je van een beginnende docent mag verwachten.

De resultaten van het onderzoek onder afgestudeerden geven een landelijk beeld, maar de universitaire lerarenopleidingen verschillen van elkaar. Niet alleen de visitatiepanels maar ook leidinggevendenden zien verschillen. Ruim een derde deel van de leidinggevendenden vindt dat het niveau van de beginnende leraren afhankelijk is van de (instituten van) universitaire lerarenopleidingen. Een ruime helft antwoordt 'neutraal', 6 procent vindt dat het niet uitmaakt (Regioplan 2015).

3.6 Samenvatting van de bevindingen

Voldoende vakkennis

Het merendeel van de afgestudeerden vindt dat zij in de opleiding voorafgaand aan de lerarenopleiding voldoende vakkennis hebben opgedaan. Ook de visitatiepanels stellen vast dat het vakinhoudelijke masterniveau van de instromende studenten voldoende is. Bij slechts een zeer beperkt aantal opleidingen geven de panels aan dat de vakinhoudelijke kennis van instromers bij de start van de opleiding niet in voldoende mate op niveau is. Afgestudeerden en leidinggevendenden van scholen waarderen naast de vakkennis het vermogen van ulo-afgestudeerden om conceptueel te denken en een onderzoekende houding aan te nemen.

Positie van de vakdidactiek versterken

De kwaliteit van de vakdidactiek is naar het oordeel van de panels bij alle opleidingen voldoende, en ook afgestudeerden zijn tevreden over de vakdidactiek die zij hebben meegekregen. De kwaliteit van de vakdidactiek binnen het bètacluster is daarbij beter in vergelijking met de andere clusters. Toch zou de vakdidactische component binnen het programma verhoogd moeten worden zo vinden de panels, het gaat dan vooral om een grotere focus op vakdidactisch onderzoek binnen de opleidingen. Zo zijn de afstudeeronderzoeken vaak onderwijskundig ingestoken. De ulo's onderschrijven de behoefte aan een goede infrastructuur voor vakdidactisch onderzoek en zouden graag zien dat de ontwikkelingsfunctie van (instituten van) lerarenopleidingen nadrukkelijker in beeld komt. Er is - ook internationaal - voor

veel van de schoolvakken slechts een beperkte body of knowledge voor vakdidactiek beschikbaar.

Weinig tijd voor praktijkonderzoek

Vertegenwoordigers van opleidingen en werkveld zeggen dat de kracht van ulo-afgestudeerden, naast hun stevige vakkennis, ligt in hun vermogen tot het doen van onderzoek. De panels komen tot het oordeel 'voldoende' voor de kwaliteit van het deel praktijkgericht onderzoek. Toch zijn veel afgestudeerden kritisch: een derde van de afgestudeerden van de eenjarige ulo's vindt dat de eisen die worden gesteld aan de afstudeeropdracht niet voldoen aan het niveau dat van een beginnende docent mag worden verwacht, slechts de helft is tevreden hierover. Uit gesprekken met beginnende leraren en andere belanghebbenden blijkt dat de korte duur van de opleiding het vrijwel onmogelijk maakt om naast een goede beroepsvoorbereiding ook een kwalitatief hoogstaand praktijkonderzoek uit te voeren. Wellicht is dit ook een verklaring voor het gegeven dat minder dan de helft van de afgestudeerden tevreden over is het niveau van de opleiding als geheel; ruim een derde vindt het algemene niveau onvoldoende. Afgestudeerden van de tweejarige opleidingen zijn positiever over de rol van praktijkonderzoek tijdens hun opleiding dan afgestudeerden van de eenjarige ulo. De visitatiepanels houden een pleidooi voor een meer vakdidactische invulling van het praktijkonderzoek, maar zijn wel tevreden over het feit dat de studenten onderzoek uitvoeren naar praktijkvragen die afkomstig zijn van de scholen.

Gekwalificeerde docenten maar begeleiding blijft aandachtspunt

Het onderwijs op de ulo's wordt verzorgd door gekwalificeerde docenten met voldoende theoretische kennis. Ruim een kwart van de afgestudeerden vindt echter dat de praktische kennis van docenten over de bovenbouw van het voortgezet onderwijs tekortschiet. Er zijn volgens afgestudeerden grote verschillen tussen docenten.

Studenten leren het beroep van leraar voor een groot deel in de praktijk, op opleidingsscholen of stagescholen. De visitatiepanels beoordelen de kwaliteit van de schoolbegeleiders binnen de opleidingsscholen als voldoende. Ook afgestudeerden zijn behoorlijk tevreden over hun begeleiders op school. Op de kwaliteit van de begeleiding vanuit scholen die niet behoren tot een partnerschap Opleiden in de School is veel minder zicht. Dit is een belangrijk aandachtspunt, temeer omdat afgestudeerden graag meer begeleiding zouden willen krijgen vanuit de opleiding.

Behoeftte aan meer vaardigheden voor het lesgeven

De voorbereiding op het beroep door de opleiding voldoet niet aan de verwachtingen van veel afgestudeerden: bijna een vijfde deel voelt zich niet voldoende voorbereid op een baan in de bovenbouw van het havo/vwo. Op lesgeven in andere onderwijstypen dan de bovenbouw van havo/vwo voelt bijna de helft van de afgestudeerden zich onvoldoende voorbereid. Vier van de tien afgestudeerden zouden de universitaire lerarenopleiding niet aanraden aan anderen. De onvrede van afgestudeerden is relatief groot, zeker als we de bevindingen vergelijken met die van andere lerarenopleidingen die recent zijn onderzocht: de pabo's en tweedegraads lerarenopleidingen. Afgestudeerden vinden over het algemeen dat zij wel voldoende geleerd hebben om goede lessen te ontwerpen, maar dat de uitvoering hiervan tekortschiet. Ook differentiatievaardigheden krijgen ze te weinig mee.

Tijdens gesprekken met beginnende leraren en andere belanghebbenden werd vaak opgemerkt dat de onvrede over de opleiding wellicht samenhangt met de dubbele opdracht van de ulo's. De ulo's moeten een masterniveau kunnen realiseren, maar

tegelijktijd studenten voorbereiden op het (praktische) beroep van leraar. Dat zorgt zeker in combinatie met de korte opleidingsduur voor een ingewikkelde situatie. De universiteiten willen daarom de éénjarige opleiding vervangen door een tweejarige master en een postgraduate traject aan gaan bieden. We gaan hier in hoofdstuk 4 nader op in.

Inspelen op verschillen tussen studenten

Er zijn veel verschillen tussen de instromende ulo-studenten op het gebied van werkervaring, leeftijd, relevante vooropleiding (wel of niet een educatieve minor) en vakkennis. De verschillen in achtergrond leiden tot verschillen in leervragen. Uit gesprekken die de inspectie voerde met beginnende leraren, bleek dat een aantal afgestudeerden onvrede is over een gebrek aan maatwerk. De inspectie heeft niet onderzocht in hoeverre ulo's inspelen op verschillen tussen studenten; uit de visitatierapporten blijkt in sommige gevallen dat de panels tevreden zijn over de mate waarin dat gebeurt.

4 Nabeschuwing en conclusies

4.1 De positie van de ulo's

De ulo's nemen binnen het stelsel van hoger onderwijs in Nederland een enigszins bijzondere plaats in. Ze hebben te maken met een context die om verschillende redenen ingewikkeld is. Oorzaken van deze complexiteit zijn onder meer: de spanning tussen de beroepsvoorbereiding en het academisch gehalte van de opleidingen, de grootte van de opleidingen in combinatie met een gemêleerde studentenpopulatie en de organisatorische positie binnen de universiteit.

Dubbele opdracht van de ulo's

Er is een spanning tussen de voorbereiding op het beroep van docent en de eisen die worden gesteld aan een opleiding op masterniveau. Het lerarenberoep vraagt niet alleen cognitieve vaardigheden maar ook communicatieve, pedagogische en didactische vaardigheden: vaardigheden die nodig zijn om een goede relatie op te kunnen bouwen met leerlingen en ingewikkelde leerstof goed uit te kunnen leggen. Dit zijn vaardigheden waarvan de ontwikkeling tijd kost en die ulo-studenten in hun voorafgaande vakbachelor of –master veelal niet hebben ontwikkeld. Tegelijkertijd dient de opleiding wel op masterniveau te zijn, en daarmee een vergelijkbare onderzoekscomponent te kennen als andere masters. De ulo valt onder hetzelfde accreditatieregime als andere masteropleidingen. Dit stelt de ulo's voor een ingewikkelde opdracht, zeker als de opleidingsduur maar één jaar bedraagt.

Veel kleine opleidingen

De universitaire lerarenopleiding wordt aangeboden voor veel verschillende vakken, waardoor de universiteiten te maken hebben met kleine opleidingen. Op 1 oktober 2015 waren er 271 universitaire lerarenopleidingen, waaraan ca 1000 studenten afstudeerden. In de praktijk volgen studenten uit verwante schoolvakken daarom vaak gezamenlijk onderwijs. Dit heeft ook inhoudelijke voordelen, zo zeggen vertegenwoordigers van de lerarenopleidingen: studenten leren van elkaar en leren samenwerken met (aankomende) leraren uit andere vakdisciplines, iets dat ook op de scholen aan de orde is. De studentenpopulatie is gemêleerd, studenten verschillen niet alleen qua vakdiscipline maar ook wat betreft onderwijservaring (zie paragraaf 3.1).

Relatie met de vakfaculteiten

De organisatorische positie van de ulo's wordt binnen de verschillende universiteiten verschillend ingevuld. De ulo's zijn op verschillende manieren ingebed in de universitaire structuur. Ze kunnen deel uitmaken van de (vak-)faculteiten, zijn ondergebracht in een apart instituut of zijn vormgegeven als samenwerkingsverband. De accreditatiepanels noemen de positie van de universitaire lerarenopleidingen binnen een universiteit in een aantal gevallen zwak. De ulo's zijn voor de instroom van studenten mede afhankelijk van de faculteiten. De panels bevelen aan om de lerarenopleidingen een stevige en duidelijke positie binnen de instellingen te geven, waardoor de kwaliteit van de aansturing van de lerarenopleidingen helder en geborgd is.

4.2 Ontwikkelingen sinds het accreditatie- en inspectieonderzoek

De bovengenoemde problemen zijn niet nieuw en hebben de aandacht van de universiteiten^{1 2}. Op zoek naar oplossingen zijn in 2015 verschillende trajecten naast elkaar in gang gezet ter versterking van de universitaire lerarenopleidingen. We bespreken hier de meest in het oog lopende wijzigingen: de uitbreiding van het aantal tweejarige Educatieve Masters, de ontwikkeling van het postgraduate traject en het terugbrengen van het aantal CROHO-labels middels planningsneutrale conversie.

Tweejarige Educatieve Masters

De spanning tussen beroepsvoorbereiding en masterniveau doet zich het meest pregnant voor bij de eenjarige opleiding. Veel universiteiten kiezen er daarom voor om van de tweejarige educatieve masteropleiding een hoofdroute te maken en de éénjarige ulo op termijn af te bouwen. De tweejarige educatieve master heeft een studielast van 120 ECTS. In de tweejarige educatieve master worden vakopleiding en de bijhorende lerarenopleiding geïntegreerd aangeboden. Enkele universiteiten doen dit al, bijvoorbeeld Utrecht en Groningen; ook voor alle bèta-vakken bestaan tweejarige opleidingen. De tweejarige educatieve masteropleidingen zijn formeel nieuwe opleidingen en moeten daarom met een toets nieuwe opleiding (TNO) door de NVAO worden beoordeeld; dit proces is inmiddels in gang gezet. Deze nieuwe educatieve masteropleidingen zijn een samenvoeging van twee bestaande geaccrediteerde opleidingen namelijk de eenjarige master in het schoolvak (ook wel de vakmaster genoemd) en de eenjarige universitaire lerarenopleiding (ook wel 'master na master' genoemd). In dit nieuwe programma blijft zowel de vakinhoud als het pedagogisch- en (vak)didactisch deel van de educatieve masteropleiding grotendeels gelijk, maar worden de vak- en lerarenopleiding geïntegreerd aangeboden. Er is daarom gekozen voor een beperkte TNO. Hierbij ligt de focus op de wijze waarop vakmaster en lerarenopleiding daadwerkelijk zijn geïntegreerd tot een educatieve master vanuit een aangescherpte visie op het leraarschap. Men beoogt hiermee de startcompetenties van de eerstegraadsleraar te versterken en het masteronderzoek relevant te maken voor vak en beroep.

Plannen voor een postgraduate traject

Een goede voorbereiding op het complexe beroep van leraar kost tijd. Een aantal universiteiten wil daarom een lerarenopleiding gaan aanbieden in de vorm van een flexibel postgraduate traject na een vakmaster. In zo'n traject worden studenten eerst voorbereid op de basis van het lesgeven, om vervolgens werkervaring op te doen en in verdiepende modules hun eerstegraadsbevoegdheid te halen. Dat geeft de mogelijkheid om vaardigheden aan te bieden of uit te diepen op een moment dat beginnende leraren daar aan toe zijn. Het betreft een pilot voor een periode van vijf jaar die naar verwachting in 2017-2018 of 2018-2019 kan worden opgestart.

De planningsneutrale conversie (PNC)

Om de administratieve last rond het grote aantal (formele) opleidingen te verminderen is besloten om het aantal CROHO-labels van zowel de eenjarige als de tweejarige lerarenopleidingen terug te brengen. De lerarenopleidingen worden geclusterd in drie nieuwe opleidingen:

- PNC 1 – Talen: Nederlands, Engels, Duits, Frans, Spaans, Klassieke talen en eventuele andere talen waarvoor een universitaire lerarenopleiding wordt aangeboden.
- PNC 2 – Zaakvakken: Aardrijkskunde, Geschiedenis, Levensbeschouwing, Filosofie, Maatschappijleer, Economie, Godsdienst en Kunstgeschiedenis.

^{1 2} Zie hiervoor onder andere het *Actieplan Lerarenagenda Nederlandse Universiteiten*. VSNU, 2013.

- PNC 3 – Exact: Natuurkunde, Scheikunde, Wiskunde, Biologie en Informatica. De herordening heeft geen gevolgen voor het afgeven van bevoegdheden voor afzonderlijke schoolvakken. Omdat er geen wijzigingen zijn in het studieprogramma is een Toets Nieuwe Opleiding niet nodig. De instellingen dienen wel een verzoek in bij de NVAO voor de conversie, waarbij ze een overzicht geven van de bestaande en de nieuwe situatie.

4.3

Conclusies

Aandachtspunten voor verdere ontwikkeling

Alles overziende zien we een viertal onderwerpen of aandachtsgebieden die de komende jaren de aandacht vragen bij de verdere vormgeving van de ulo's.

1. Het (blijven) bieden van maatwerk.
2. Het verschil tussen stagescholen en opleidingsscholen.
3. Versterking van de vakdidactiek.
4. De initiële opleiding als basis voor doorgaande professionalisering.

Maatwerk bieden

Zoals beschreven in paragraaf 3.1 zien we dat de groep studenten gemêleerd is wat betreft (vak-)achtergrond, (onderwijs-)ervaring en leeftijd. Niet alleen de studentenpopulatie binnen de ulo's, maar ook de groep studenten die belangstelling heeft voor een baan als leraar, is gevarieerd. De universiteiten hebben daar de afgelopen jaren op ingezet met verschillende opleidingsvarianten en -routes, denk bijvoorbeeld aan de educatieve minor. Nieuwe ontwikkelingen zijn de uitbreiding van het aantal tweejarige educatieve masters – met aandacht voor een goede integratie van vakmaster en beroepsdeel – en een nieuw te ontwerpen postgraduate traject. Deze opleidingen moeten zich verhouden tot enerzijds de vakfaculteiten en anderzijds tot andere lerarenopleidingen: de (bestaande) éénjarige ulo's, de educatieve minor, eerstegraads opleidingen in het hbo, programma's zoals Eerst de klas/Onderwijsstraineeship etc. Deze variatie aan opleidingen en flexibele routes voor aankomende leraren is een goede zaak, maar het is een aandachtspunt om zicht te houden op de opleidingsmogelijkheden en de kwaliteit daarvan. De ulo's constateerden zelf in hun Lerarenagenda Nederlandse Universiteiten in 2013 al: er is 'sprake van een groot aantal verschillende opleidingswegen, wat enerzijds flexibiliteit en anderzijds onoverzichtelijkheid genereert'. We krijgen soms signalen dat het aanbod voor aankomende studenten niet altijd transparant is: het is soms onduidelijk wat voor- en nadelen zijn van een bepaalde opleidingsroute en hoe de tijdsinvestering en de eisen die worden gesteld bij verschillende routes zich tot elkaar verhouden. Het is dus belangrijk dat instellingen en overheid goed en helder communiceren over de opleidingsmogelijkheden. Om inzicht te bieden in de mogelijkheden heeft de VSNU een 'routekaart' ontwikkeld. Ook voor de instellingen is het lastig om om te gaan met het grote en gevarieerde aanbod aan opleidingsmogelijkheden, zowel inhoudelijk als administratief. Om de administratieve wirwar van croho-nummers aan te pakken is de PNC-operatie in gang gezet (zie 4.2).

Voor de praktijk van het onderwijs zal de PNC-clustering geen gevolgen hebben. Omdat sprake is van veel kleine opleidingen krijgen studenten van verschillende vakdisciplines ook nu daar waar dat kan samen les. Niet alleen op systeemniveau – door het bieden van verschillende opleidingsmogelijkheden – maar ook binnen de opleiding zelf is differentiatie belangrijk. De visitatiepanels spreken in sommige gevallen hun tevredenheid uit over de mate waarin lerarenopleiders rekening houden met verschillen tussen studenten. Uit gesprekken die de inspectie heeft gevoerd met afgestudeerden blijkt echter dat een aantal afgestudeerden ontevreden is over de mate waarin dit gebeurt. Differentiëren tussen studenten zou ons inziens vanzelfsprekend moeten zijn binnen de lerarenopleidingen, ook al gezien de voorbeeldfunctie van lerarenopleiders ten aanzien van differentiatievaardigheden. Lerarenopleiders dienen als rolmodel, door in te spelen op verschillen tussen studenten laten ze zien dat differentiatie in de onderwijspraktijk nuttig en mogelijk is (practice what you preach).

Het verschil tussen stagescholen en opleidingsscholen

Er is een verschil in de borging van de kwaliteit van het werkplekieren tussen scholen behorend bij een opleidingsschool en overige stagescholen, zo blijkt uit de accreditatie van zowel de ulo's als de tweedegraads lerarenopleidingen. In opleidingsscholen zijn structurele afspraken gemaakt tussen de scholen en instelling(en) op het vlak van begeleiding, inhoudelijke en organisatorische eisen en beoordelingsprocedures. Deze vaste structuren leiden volgens panels tot een adequate begeleiding van studenten. Op de kwaliteit van de begeleiding van overige stagescholen bestaat veel minder zicht. De begeleiding en beoordeling van het werkplekieren op niet-opleidingsscholen vraagt daarom expliciete aandacht vanuit de opleiding. Ook afgestudeerden vinden dat de begeleiding vanuit ulo en school elkaar moet aanvullen, dat is vooral belangrijk als zich problemen voordoen of een student zich niet op zijn plek voelt.

Verschillen in kwaliteit van begeleiding en beoordeling zijn onwenselijk. Het is van belang om na te gaan hoe deze verschillen kunnen worden geminimaliseerd en hoe borgingsmechanismen die bij opleidingsscholen worden gehanteerd, een plaats kunnen krijgen in de samenwerking met overige scholen. Verdere verhoging van de kwaliteit van het werkplekieren is niet alleen een verantwoordelijkheid van de ulo's, maar een gedeelde opgave voor opleidingen, scholen en overheid.

Versterking van de vakdidactiek

De veelheid aan vakdisciplines heeft ook gevolgen voor de positie van de vakdidacticus die in de ulo's de verbinding legt tussen vak en onderwijspraktijk. Door de visitatiepanels is gepleit voor een versterking van de vakdidactiek (zie paragraaf 3.3). Vakdidactiek is bijvoorbeeld van belang als instrument om te differentiëren tussen leerlingen, iets waarvan afgestudeerden nu zeggen dat ze daar te weinig over meekrijgen. Het is belangrijk dat vakdidactiek ook in de nieuwe tweejarige opleiding een plek krijgt, zoals aanbevolen door het panel. Dat betekent: een duidelijk te onderscheiden didactisch aanbod in het curriculum met algemene didactiek naast (en niet ter vervanging van) goed uitgebouwde vakdidactiek. Ook in het afstudeeronderzoek zou de vakdidactische component een stevige plek moeten krijgen: een combinatie van het vakmanschap en leraarschap moet hierin tot uiting komen.

Niet alleen binnen de opleiding zelf, ook aan de onderzoekskant is een prominente plek voor vakdidactiek gewenst. Door meer promotiekansen (en dus wetenschappelijk vakdidactisch onderzoek) te bieden voor vakdidactici wordt de positie van vakdidactici versterkt en de kwaliteit van de vakdidactiek verhoogd. Dit zorgt tevens voor een sterke positie en grotere zichtbaarheid van de lerarenopleidingen binnen de universiteit. Voor een tweejarige master is een wetenschappelijke vakdidactische traditie van belang omdat dat de carrièremogelijkheden voor afgestudeerden vergroot en daarmee de aantrekkelijkheid van de opleiding.

De initiële opleiding als basis voor doorgaande professionalisering: van startbekwaam naar vakbekwaam

Zoals we in hoofdstuk 3 al stelden is de opleidingsduur van één jaar (te) kort om studenten voor te bereiden op het complexe beroep van leraar. Dat is reden voor de ulo's om het accent te leggen op een tweejarige master en een postgraduate traject te ontwikkelen.

Voor de tweejarige opleidingen vinden we het van belang dat de vakmaster en het beroepsdeel goed op elkaar worden afgestemd, zodat sprake is van een werkelijk

geïntegreerd onderwijsprogramma; dit werd ook aangegeven door de visitatiepanels (QANU, 2015).^{1 3} Hoe krijgt de integratie van wetenschappelijke vakkennis, onderwijskundige theorie, relationele/communicatieve aspecten, vakdidactiek etc. vorm? Ook voor het postgraduate traject geldt dat moet worden nagedacht over de inhoud en het beheersingsniveau van de verschillende onderdelen. Is er sprake van een vast basisdeel met keuzemodulen? In dat geval is het de vraag waar bijvoorbeeld vakdidactisch onderzoek een plek krijgt, of de meer complexe vaardigheden zoals het leren maken van een goede toets of het leren omgaan met verschillen tussen leerlingen. Ook de voorbereiding op vmbo of mbo is een aandachtspunt: afgestudeerden krijgen een eerstegraads bevoegdheid waarmee ze ook in deze onderwijstypen les kunnen geven, maar voelen zich hier onvoldoende op voorbereid. Dat is jammer, want ook in deze schooltypen kunnen hoogopgeleide leraren een belangrijke bijdrage leveren aan verbetering en vernieuwing van het onderwijs.

Ook voor de nieuwe varianten zal gelden dat niet alles geleerd kan worden binnen de initiële opleiding. Er is behoefte aan een visie op de mate waarin de bekwaamheidseisen aan de orde komen in de opleiding en het beheersingsniveau waarnaar wordt gestreefd, zo bleek uit een bijeenkomst die de inspectie organiseerde met deskundigen, vertegenwoordigers en scholenveld. Ook de ulo's onderstrepen in hun Actieplan Lerarenagenda Nederlandse Universiteiten^{1 4} het belang van professionalisering (permanente educatie): 'iedere leraar zal moeten werken aan de verbetering van zijn of haar (school)vakinhoudelijke, (vak)didactische, pedagogische en organisatorische vaardigheden'. De ulo's geven aan zich te willen inzetten voor het aanbieden van begeleiding aan beginnende leraren, in samenwerking met hogescholen en vo-scholen. Op dit moment worden nascholings- en begeleidingstrajecten voor beginnende leraren georganiseerd, zoals de projecten 'Begeleiding Startende Leraren'.^{1 5} Dit gebeurt vanuit de (academische) opleidingsscholen, partnerschappen van lerarenopleidingen en scholen die worden gesubsidieerd door de overheid. Er wordt in deze partnerschappen nagedacht over beheersingsniveaus en er wordt geëxperimenteerd met inductietrajecten waarbij beginnende leraren onder begeleiding systematisch werken aan het verder ontwikkelen van hun vaardigheden.

De initiatieven die binnen de partnerschappen 'Opleiden in de school' worden ontplooid om samen te leren zijn zeer waardevol, de partnerschappen bieden goede handvatten voor de ontwikkeling van professionaliseringstrajecten voor leraren. Op dit moment hangen de mogelijkheden en steun om door te groeien voor een (beginnende) leraar nog te veel af van toevallige omstandigheden. De plannen voor nieuwe of herziene opleidingen zouden daarom gekoppeld moeten worden aan een doorlopende leerlijn voor docenten. Wanneer een deel van de bekwaamheidseisen moet worden verworven ná de opleiding, moeten er goede waarborgen komen voor zo'n – al dan niet formele – inductiefase. Dat is een zaak voor opleidingen, scholen en onderwijsorganisaties samen: zowel afspraken over de omgang met de bekwaamheidseisen – welk beheersingsniveau wordt geëist aan het einde van de opleiding, wat komt daarna – als de toetsing en borging daarvan is een gedeelde verantwoordelijkheid. De uitdaging voor de toekomst is om te komen tot een landelijk gedragen visie op doorgaande professionalisering en tot een voorstel voor een systematische aanpak daarvan.

^{1 3} De NVAO is gevraagd hier op toe te zien in een Toets Nieuwe Opleiding.

^{1 4} Actieplan Lerarenagenda Nederlandse Universiteiten. VSNU, 2013. Zie ook de VSNU- brief van 10 december 2015 en reactie van Minister daarop in brief van 8 januari 2016 aan Tweede Kamer.

^{1 5} <http://www.begeleidingstartendeleraren.nl/>